

Верховний
Суд

Спільний заповіт подружжя і режим спільної сумісної власності

Ольга СТУПАК

суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду

Питання для обговорення:

1. Загальні підстави визнання заповіту недійсним.
2. Недійсність заповіту з підстав, передбачених статтею 225 ЦК України.
3. Недійсність заповіту з підстав, передбачених статтею 1257 ЦК України.
4. Заповіт подружжя: особливості.

Стаття 225 Цивільного кодексу України

Правові наслідки вчинення правочину дієздатною фізичною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними

1. Правочин, який дієздатна фізична особа вчинила у момент, коли вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, може бути визнаний судом недійсним за позовом цієї особи, а в разі її смерті - за позовом інших осіб, чий цивільні права або інтереси порушені.
2. У разі наступного визнання фізичної особи, яка вчинила правочин, недієздатною позов про визнання правочину недійсним може пред'явити її опікун.
3. Сторона, яка знала про стан фізичної особи у момент вчинення правочину, зобов'язана відшкодувати їй моральну шкоду, завдану у зв'язку із вчиненням такого правочину.

Постанова КЦС ВС від 13.01.2021 у справі № 242/61/19

Заповіт, як односторонній правочин підпорядковується загальним правилам ЦК України щодо недійсності правочинів. Недійсними є заповіти: 1) в яких волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі; 2) складені особою, яка не мала на це права (особа не має необхідного обсягу цивільної дієздатності для складання заповіту); 3) складені з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення (відсутність нотаріального посвідчення або посвідчення особами, яке прирівнюється до нотаріального, складання заповіту представником, відсутність у тексті заповіту дати, місця його складання тощо).

Скасовуючи рішення попередніх інстанцій про відмову у задоволенні позовних вимог про визнання заповіту недійсним та направляючи справу на новий розгляд до суду першої інстанції КЦС зазначив таке. Підставою для визнання правочину недійсним на підставі, передбаченій ч.1 ст. 225 ЦК України, має бути встановлена судом абсолютна неспроможність особи в момент вчинення правочину розуміти значення своїх дій та (або) керувати ними. Для визначення наявності такого стану на момент укладення правочину суд призначає судово-психіатричну експертизу.

Постанова КЦС ВС від 20.06.2018 у справі № 161/17119/16-ц

Залишаючи без задоволення касаційну скаргу, КЦС погодився із рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін апеляційним судом, про задоволення позовних вимог і **визнання недійсним заповіту, оскільки спадкодавець на час вчинення оспорюваного заповіту не усвідомлювала значення своїх дій та не могла керувати ними.**

Тлумачення ст. 225 ЦК України свідчить, що правила цієї статті поширюються на випадки, коли фізична особа хоча і є дієздатною, однак у момент вчинення правочину вона перебувала в такому стані, коли не могла усвідомлювати значення своїх дій та (або) не могла керувати ними (тимчасовий психічний розлад, нервові потрясіння тощо).

Підставою для визнання правочину недійсним на підставі, передбаченій ч.1 ст. 225 ЦК України, має бути встановлена судом неспроможність особи в момент вчинення правочину розуміти значення своїх дій та (або) керувати ними. Встановлення неспроможності особи в момент вчинення заповіту розуміти значення своїх дій та (або) керувати ними такого стану на момент вчинення заповіту відбувається з урахуванням як висновку посмертної судово-психіатричної експертизи, так і інших доказів, що підтверджують чи спростовують доводи про те, що в момент вчинення заповіту особа не розуміла значення своїх дій та не могла керувати ними.

Стаття 1257 Цивільного кодексу України

Недійсність заповіту

1. Заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним.
2. За позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт **недійсним**, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі.
3. Недійсність окремого розпорядження, що міститься у заповіті, не має наслідком недійсності іншої його частини.
4. У разі недійсності заповіту спадкоємець, який за цим заповітом був позбавлений права на спадкування, одержує право на спадкування за законом на загальних підставах.

Постанова КЦС ВС від 11.11.2020 у справі №756/10183/16-ц

Нікчемний заповіт не підлягає визнанню недійсним

Відмовляючи у задоволенні позовних вимог, суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, не звернув увагу на те, що крім похилого віку заповідача в оспорюваному заповіті нотаріусом не зазначено фізичних вад або хвороб спадкодавця, які б заважали їй особисто прочитати та підписати заповіт. Наведене вказує на відсутність передбачених законом підстав для підписання заповіту замість заповідача іншою особою та свідчить про порушення при посвідченні оспорюваного заповіту вимог закону щодо його форми.

Оскільки нікчемний заповіт є таким в силу припису закону (ч.1 ст. 1257 ЦК України), тому відсутні підстави визнавати заповіт, складений з порушення вимог щодо його форми, недійсним. Суди першої та апеляційної інстанцій правильно відмовили у задоволенні позовних вимог про визнання заповіту нікчемним, однак неправильно застосували до спірних правовідносин норми матеріального права, унаслідок чого дійшли помилкового висновку про те, що оспорюваний заповіт складений з дотриманням вимог щодо його посвідчення. КЦС ВС рішення судів першої та апеляційної інстанцій у цій частині змінив, виклавши їх мотивувальні частини в редакції цієї постанови.

Зважаючи на те, що оспорюваний заповіт є нікчемним, вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину шляхом виключення зі Спадкового реєстру запису про реєстрацію заповіту є обґрунтованою. КЦС ВС скасував у цій частині оскаржувані судові рішення і ухвалив нове про виключення зі Спадкового реєстру запису про реєстрацію заповіту.

Постанова ВП ВС від 25.05.2021 у справі № 522/9893/17

Посвідчення заповіту поза межами нотаріального округу

...Якщо нотаріус посвідчив заповіт особи не в межах свого нотаріального округу, це не впливає на форму правочину і не підпадає під ті вимоги про порядок його посвідчення, які містяться в ЦК України та тягнуть нікчемність заповіту відповідно до ч.1 ст. 1257 ЦК України.

Це може бути додатково обґрунтовано такими обставинами. По-перше, у цивільному законодавстві нікчемність правочинів передбачена у випадках, встановлених законом, підстави для чого у наведеній ситуації відсутні.

По-друге, недійсність заповіту з мотивів розширювального розуміння вимог до форми і порядку його посвідчення, про які згадується у частині першій статті 1257 ЦК України, матиме наслідком порушення принципу свободи заповіту.

Кваліфікація заповіту як нікчемного з підстав, які не передбачені ані ч. 1 ст. 1257 ЦК України, ані взагалі нормами глави 85 ЦК України, по суті скасовує це вільне волевиявлення заповідача без можливості виразити свою волю шляхом складання іншого заповіту, оскільки сталася смерть заповідача.

Посилання на вимоги статті 13-1 Закону України «Про нотаріат», пункту 2 глави 1 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусом України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5, є недоречним виходячи з такого.

По-перше, наведені нормативно-правові акти не є актами цивільного законодавства у розумінні ст. 4, ч.1 ст. 203 ЦК України. Порушення норм про необхідність додержуватися нотаріусом свого нотаріального округу може тягти відповідальність нотаріуса, передбачену законом, але не тягне нікчемність заповіту, посвідченого з таким порушенням.

Законодавство про нотаріат і нотаріальну діяльність не може чинити негативний вплив на матеріальне право – встановлювати підстави нікчемності правочину, якщо саме таких підстав для його нікчемності матеріальне право не містить.

Постанова ОП КЦС ВС від 01.03.2021 у справі № 473/1878/19

Нікчемний заповіт не створює правових наслідків (частина I)

У разі нікчемності другого заповіту йдеться не про відновлення чинності першого заповіту, а про те, що вчинення наступного нікчемного заповіту не може скасовувати попередній заповіт.

Положення ч.4 ст. 1254 ЦК України є винятком із загального правила про наслідки недійсності правочину і не можуть бути застосовані за аналогією закону.

Скасовуючи рішення попередніх інстанцій та ухвалюючи нове рішення про часткове задоволення позовних вимог, ОП КЦС зазначила, що суди першої та апеляційної інстанцій не врахували, що **нікчемний заповіт не створює настання правових наслідків, тому не впливає на попередній заповіт та не може його відновлювати чи скасовувати.** Тому доводи касаційної скарги, що наступний нікчемний заповіт не скасовує попередній, є обґрунтованими.

Постанова ОП КЦС ВС від 01.03.2021 у справі № 473/1878/19

Положення ч. 4 ст. 1254 ЦК України щодо відновлення дії попереднього заповіту є виключенням із загального правила про наслідки недійсності правочину і не регулює правові наслідки нікчемності заповіту. Вчинення наступного нікчемного заповіту не може скасовувати попередній заповіт.

Суд не може зобов'язати нотаріуса вчиняти дії, які безпосередньо належать до його компетенції (видати свідоцтво про право на спадщину) (частина II)

Тлумачення статей 216 та 1254 ЦК України свідчить, що ч.4 ст. 1254 ЦК України стосується тільки тих випадків, за яких новий заповіт визнано недійсним через дефект волі заповідача на підставі ст. 225 ЦК України (заповідач у момент вчинення заповіту не усвідомлював значення своїх дій та (або) не міг керувати ними) чи ст. 231 ЦК України (заповіт вчинено під впливом насильства), дія попереднього заповіту відновлюється.

Ч.4 ст. 1254 ЦК України розрахована тільки на визначення правових наслідків недійсності оспорюваного заповіту і не може регулювати правові наслідки нікчемності заповіту, оскільки нікчемний заповіт не створює жодного правового результату.

Постанова КЦС ВС від 15.06.2022 у справі № 358/304/21

Визнання права власності на майно, охоплене заповітом подружжя, після смерті одного з подружжя – іншим, спотворює волю померлого подружжя

Смерть одного з подружжя є підставою для припинення режиму спільної сумісної власності майна подружжя, стосовно якого складено заповіт, але не породжує виникнення спадкових правовідносин до моменту смерті іншого з подружжя.

Визнання за позивачем права власності на квартиру в порядку спадкування за законом змінило правовий режим спірного майна, перетворивши його з майна, обтяженого заповітом подружжя, щодо якого відносини спадкування можуть виникати лише після смерті позивача, на майно, що включено до спадкової маси після смерті спадкодавця – дружини позивача, щодо якого можуть бути заявлені вимоги інших спадкоємців останньої за їх наявності. Наведене може призвести до зміни у складі спадкового майна, тим самим порушивши права доньки подружжя на спадкування за заповітом подружжя і спотворивши волю померлої дружини позивача.

Вказане не було враховано судом апеляційної інстанції та призвело до помилкового висновку про те, що рішенням суду першої інстанції права, свободи та інтереси заявниці не порушено, та закриття апеляційного провадження. КЦС ВС ухвалу апеляційного суду скасував, справу передав на розгляд до суду апеляційної інстанції.

Постанова КЦС ВС від 05.12.2018 у справі №159/4424/17-ц

Оспорення в судовому порядку заповіту (заповіту подружжя) не свідчить про наявність у заявниці права на спадкове майно (питання належних відповідачів)

Позивач звернувся з позовом до міської ради про визнання права власності на нерухоме майно у порядку спадкування за заповітом. Мотивував тим, що 25.09.2006р помер його дядько, а 26.04.2017 – померла його тітка, яким на праві спільної сумісної власності належала квартира. За життя покійними було складено на його ім'я спільний заповіт подружжя від 21.01.2005, згідно з яким усе майно, де б воно не знаходилося, з чого б воно не складалося, у тому числі ощадні книжки, інше рухоме майно, а також вищевказана квартира, що належить спадкодавцям, останні заповіли йому. Так як у нього відсутні правовстановлюючі документи на вищевказане нерухоме майно, він позбавлений можливості отримати свідоцтво про право на спадщину за заповітом. Просив суд визнати за ним права власності на квартиру у порядку спадкування за заповітом.

Рішенням суду першої інстанції позов задоволено. Не погоджуючись із вищевказаним рішенням суду першої інстанції, сестра померлої тітки звернулася до апеляційного суду із апеляційною скаргою, посилаючись на те, що вона участі у справі не приймала, проте ухваленим рішенням суду вирішувалось питання про її права та інтереси.

Встановивши, що на час розгляду апеляційної скарги заявниці відсутні будь-які докази наявності у неї права на спадкове майно, у тому числі й на спірну квартиру, апеляційний суд дійшов вірного висновку про закриття апеляційного провадження, так як оскаржуваним рішенням місцевого суду питання про її права та законні інтереси не вирішувалося. [Доводи касаційної скарги про те, що нею оспорується у судовому порядку законність заповіту від 21.01.2005, за яким позивач успадкував спадкове майно, не свідчить про наявність у особи, яка подала апеляційну скаргу, права на це майно на час подання апеляційної скарги.](#) КЦС ВС залишив касаційну скаргу сестри померлої дружини без задоволення, а судові рішення апеляційного суду – без змін.

Постанова КЦС ВС від 09.12.2019 р. у справі № 161/8412/18

складення одним із подружжя заповіту щодо належної йому частки у квартирі після смерті іншого з подружжя не узгоджується із частиною третьою статті 1243 ЦК України, оскільки за життя дружини жоден із подружжя не заявив про намір відмовитися від спільного заповіту подружжя чи змінити його, та не реалізував це право у відповідності до встановленої законом процедури.

Суд апеляційної інстанції правомірно та обґрунтовано скасував рішення суду першої інстанції і задовольнив позов, оскільки зміст оспорюваного заповіту суперечить ч.3 ст. 1243 ЦК України, а тому наявні підстави для визнання його недійсним у силу положень ч.1 ст. 203, ч.1 ст. 215 ЦК України, а не для визнання його нікчемним згідно з ч.1 ст. 1257 ЦК України, так як особа має право скласти заповіт, але включила до нього майно, яке їй не належить.

КЦС залишив постанову апеляційного суду без змін.

Постанова КЦС ВС від 12.04.2018 у справі № 761/22959/15-ц заповіт подружжя та секретний заповіт (частина I)

Предметом заповіту подружжя є майно, що належить подружжю на праві спільної сумісної власності, і спадкування цього майна відбувається в декілька етапів: спершу успадковується частка у спільній сумісній власності одного з подружжя другим з подружжя, який його пережив, а після смерті останнього зазначене в заповіті майно успадковується спадкоємцями за заповітом. Тобто законом не передбачено право заповідачів на встановлення певних умов, за наявності яких виникає право на спадкування іншим подружжям, позбавлення його права на спадкування, передбачення заповідального відказу тощо, що дозволяється у випадку складання індивідуального заповіту.

Якщо заповіт було складено подружжям, а потім один з подружжя відмовився від спільного заповіту, то розпорядження, від якого особа відмовилася, втрачає силу, але розпорядження іншого з подружжя залишається чинним. У такому випадку чинне розпорядження є не чим іншим, як заповітом одного з подружжя стосовно належної йому частки у праві спільної сумісної власності. Тобто, майно в цьому разі не буде успадковуватися іншим з подружжя, а одразу перейде до зазначеного в заповіті спадкоємця.

Постанова КЦС ВС від 12.04.2018 у справі № 761/22959/15-ц

заповіт подружжя та секретний заповіт (частина II)

Залишаючи касаційну скаргу без задоволення, судові рішення – без змін, КЦС ВС погодився із висновком судів про те, що з часу складення спірного заповіту і до часу смерті чоловіка пройшов один рік і сім місяців. У вказаний період дружина не заявляла про порушене її право при укладенні **спільного секретного заповіту** подружжя, не скористалася своїм правом, визначеним частиною третьою статті 1243 ЦК України, щодо відмови від спільного заповіту подружжя за життя свого чоловіка та не ставила питання про недійсність цього заповіту.

Несвоєчасне розсекречення другої частини заповіту за умови, коли один з подружжя залишається живим і стає єдиним одноосібним власником всього майна, спотворює волевиявлення заповідачів, грубо порушує їх право на **секретність** заповіту і є навмисним передчасним розголошенням відомостей про його зміст, тобто суперечить Конституції України, принципам верховенства права, справедливості, добросовісності, розумності та іншим засад законодавства.

Доводи касаційної скарги про те, що цивільним законодавством встановлено, що заповіт подружжя та секретний заповіти є двома різними правочинами (заповітами), які мають свою специфіку, порядок оформлення, вимоги щодо змісту та порядку посвідчення нотаріусами, а їх об'єднання в один правочин «секретний заповіт подружжя» є недопустимим з точки зору правової природи правочинів, **не заслуговують на увагу**, оскільки норми ЦК України не містять заборони щодо складання секретного заповіту подружжя. Зміст принципу дозвільної спрямованості цивільно-правового регулювання впливає із загального принципу приватного права: «дозволено все, що не заборонено законом».

Верховний
Суд

Дякую за увагу!